

Versailles-traktaten: Fredsavtalen som ga krig?

av Bjørn Tore Rosendahl, undervisningsleder ved Stiftelsen Arkivet

28. juni er det 90 år siden Versailles-traktaten ble undertegnet. Mens våpenstillstanden 11. november 1918 markerte slutten på første verdenskrig, skulle Versailles-avtalen symbolisere begynnelsen på freden. I stedet fikk verden en ny krig 20 år senere. De ydmykende kravene Tyskland ble påtvunget i Versailles har blitt stående som en viktig grunn til dette.

Selve Versailles-traktaten gjaldt kun for Tyskland mens de andre tapende parter i krigen fikk sine egne fredsavtaler, oppkalt etter ulike forsteder til Paris. For: Første verdenskrig fikk ikke bare konsekvenser for Tyskland. Tre andre imperier gikk til grunne som følger av krigen. Kriger har en tendens til å forløse eller framskynde prosesser som allerede er i gang, og Russland, dobbeltmonarkiet Østerrike-Ungarn og det Osmanske riket strevde allerede før 1. verdenskrig satte i gang. Disse imperienes fall førte til opprettelsen av en rekke nye stater. Trenden siden 1500-tallet med stadig færre stater i Europa ble snudd. Land som Polen, Tsjekkoslovakia, Finland, Jugoslavia og de tre baltiske statene fikk sin selvstendighet.

De gamle imperiene hadde i århundrer kjempet og delt Balkan mellom seg. Og det var ikke tilfeldig at skuddene som bidro til å utløse første verdenskrig nettopp falt her, i Sarajevo. Imperier i fall medfører ofte krig. Og krigen vi så på Balkan på 1990-tallet har klare røtter tilbake til denne perioden og oppløsningen av disse imperiene.

Det Osmanske riket, med hovedsete i nåværende Tyrkia, mistet makt og herredømme i Midtøsten. Inn kom Storbritannia og Frankrike i ly av Folkeforbundet, men med klare koloniale ambisjoner. Under krigen hadde britene gitt mange motstridende løfter til både jøder og arabere. Disse var umulig å oppfylle etterpå og bidro til å skape mange av de tilsynelatende uovervinnelige motsetningene vi ser i Israel-Palestina-konflikten i dag.

En av de viktigste følgene av første verdenskrig var den russiske revolusjon. Opprettelsen av verdens første sosialistiske land, Sovjetunionen, skulle påvirke en hel verden i 70 år framover. I mars 1918 hadde Lenin trukket landet ut av krigen gjennom en separatfred med Tyskland (Brest-Litovsk-avtalen). Ved fredsforhandlingene etter første verdenskrig ble Sovjet holdt utenfor all innflytelse og forsøkt isolert. Denne isolasjonen varte fram til 2. verdenskrig som tvang fram et samarbeid. Isolasjonen av Sovjetunionen viser noen av dilemmaene som demokratiske land også møter i dag om hvordan man skal forholde seg til diktaturer som bryter menneskerettigheter. Skal de møtes med dialog, isolasjon eller konfrontasjon?

Selve Versailles-avtalen gjaldt altså Tyskland, og dens tøffe krav har fått mye oppmerksomhet i ettertiden. Dette fordi det har vært ansett som en av hovedgrunnene til at man fikk en ny verdenskrig bare 20 år senere. I Tyskland hadde det også skjedd en revolusjon. Keiseren var tvunget til å abdisere, og etter mye uro var en ny Weimar-republikk på plass. Den nye demokratiske regjeringen trodde at den skulle slippe å ta ansvaret for det forrige regimets handlinger. Men seierherrene tvang gjennom at det nye Tyskland skulle ta på seg det moralske ansvaret for krigen og de økonomiske konsekvensene som fulgte. Slik Frankrike måtte etter krigstapet for Tyskland i 1871, skulle Tyskland ydmykes gjennom krav og innrømmelser knyttet til økonomiske erstatninger, territoriale avståelser og begrensinger på militære styrker. Her kommer vi inn på dilemmaer knyttet til hvordan man oppnår varig fred og forsoning etter krig og konflikt. Er f.eks. straff et riktig virkemiddel? Gir det oppreisning for ofrene? Kan det forbygge en ny krig? Hvilke andre alternativer finnes i så fall? Det er en lang, interessant og viktig debatt som Versailles-traktatens følger ikke gir oss enkle svar på, men viktige erfaringer.

Men kan vi si at Versailles-traktaten var fredsavtalen som ga krig? Utbruddet av en ny verdenskrig

var ingen direkte følge av de tøffe og ydmykende kravene i Versailles-avtalen. Da Tyskland invaderte Polen i september 1939, var det ikke for å omgjøre noen av bestemmelsene i Versailles. Tyskland hadde på det tidspunkt fått omgjort nær alle begrensningene som Versailles-freden satte: gjelden var strøket, militær opprustning akseptert og territorier tilbakeført. Hitler-Tyskland hadde langt større ambisjoner enn et oppgjør med Versailles.

Dermed er det mer presist å si at Versailles-avtalens viktigste følger var at den gjorde veien til makt lettere for nazistene, og at de strenge kravene i avtalen ga et skinn av legitimitet til Hitlers aggressive utenrikspolitikk før invasjonen av Polen og en grunn til å ikke stoppe Hitler tidligere.

Nazistenes vei til Berlin gikk altså via Versailles. Derfor handler Versailles-avtalen også om hvilke fortellinger som blir fortalt og hvilke forestillinger som blir stående igjen i et folk etter en krig. I 1918 var ikke Tyskland knust som i 1945. Utenlandske soldater stod ikke i Berlin da landet kapitulerte. Dermed kunne ledende militære, og senere nazistene, i etterkant skylde på politikerne for at de tapte denne krigen. «Dolkestøtlegenden» som sa at de politiske lederne i Berlin hadde dolket de militære i ryggen ved avslutningen av krigen fikk fotfeste blant mange.

Det var også vanskelig for tyskere flest å akseptere at landet skulle ta det fulle ansvaret for utbruddet av krigen – og svi for dette i etterkant gjennom økonomiske erstatninger. Og på samme måte som med avslutningen av krigen i 1918, ga også Versailles-avtalens erstatningskrav grunnlag for mytedannelse. Selv om Tyskland til sammen fikk langt mer i lån fra utlandet enn det hadde betalt i krigserstatninger, ble forestillingen om de store erstatningene stående som årsaken til nøden i nedgangstidene. Historien som blir stående har ofte større betydning enn hva som egentlig skjedde.

Dermed blir det helt avgjørende å spørre: Hvilken grunnfortelling blir stående igjen etter en krig? Dette er kanskje et enda viktigere spørsmål enn om man skal straffe eller ikke. I Tyskland ga fortellingen som ble stående igjen grobunn for bevegelser som ønsket å starte en ny krig. Dette er lærdom som er viktig å ta med oss ved avslutning av konflikter i vår tid – konflikter mellom land, men også på individnivå. Hvilken historie bærer vi videre?